

Л. І. КРУШЕЛЬНИЦЬКА

МОГИЛЬНИК ВИСОЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ У м. ЗОЛОЧЕВІ

У східних районах Львівської області відомо кілька ґрунтових могильників висоцької культури: біля сіл Лугове, Висоцько-Смільне, Княже, Гончарівка та ін. В межах цієї самої території лежить і Золочівський могильник. Він був відкритий у 1962 р. у західному передмісті м. Золочева (урочище «Поле на могилі») під час будівництва районної автобази і того ж року досліджувався колективом співробітників відділу археології Інституту суспільних наук у Львові¹.

Могильник був сильно пошкоджений земляними роботами ще до початку польових досліджень; південна його частина була повністю зруйнована, а по решті території був знятий верхній чорноземний шар і поховання збереглися лише в нижньому вапняково-глинястому шарі. Як і багато раніше відомих висоцьких могильників, він розташований на незначному підвищенні, навколо якого простягається болотиста низина.

На площі, що збереглася (близько 80×140 м), було досліджено 94 поховання (одиначні, парні і групові) з різними поховальними обрядами: 1) трупопокладення у витягнутому положенні, 2) скорчені трупопокладення, 3) трупоспалення, поховані в урнах, 4) трупоспалення на місці поховання, 5) поховання окремих черепів (рис. 1). Переважають трупопокладення у витягнутому положенні (75 поховань).

В одиначних похованнях кістяки лежали на спині. Як вдалося простежити, у більшості з них ліва рука була зігнута в лікті і покладена долонею на груди, або праве плече, права — витягнута вздовж тіла або покладена долонею на тазову кістку.

На думку В. І. Канівця, скорчені поховання для висоцького населення не типові і зустрічаються дуже рідко². В Золочівському могильнику вони становлять 6,6%, в тому числі чотири одиначні, одне парне і одне в складі групового поховання. Кістяки цих поховань були скорчені не сильно, лежали в одному випадку на правому (поховання 4), в інших — на лівому боці (поховання 66, 73, 91). Ноги були в колінах злегка підігнуті, руки зігнуті в ліктях. Всі скорчені поховання збереглись погано.

Порівняно з іншими висоцькими могильниками, де парні поховання були досить поширені, в Золочеві вони виступають рідше, і тільки в двох випадках вдалося встановити, що це поховання чоловіка і жінки.

¹ Керівник експедиції І. К. Свешніков.

² В. И. К а н и в е ц, Памятники висоцкого типа как исторический источник. Автореферат кандидатской диссертации, К., 1953, стор. 6.

Відомі з інших висоцьких могильників поховання чоловіка і жінки із складеними разом руками на досліджуваній пам'ятці вдалося простежити лише в похованні 15 (рис. 2).

Цікавими є групові поховання (36, 79, 81, 85, 91), де було одночасно застосовано різні типи поховальних обрядів. В основному це по-

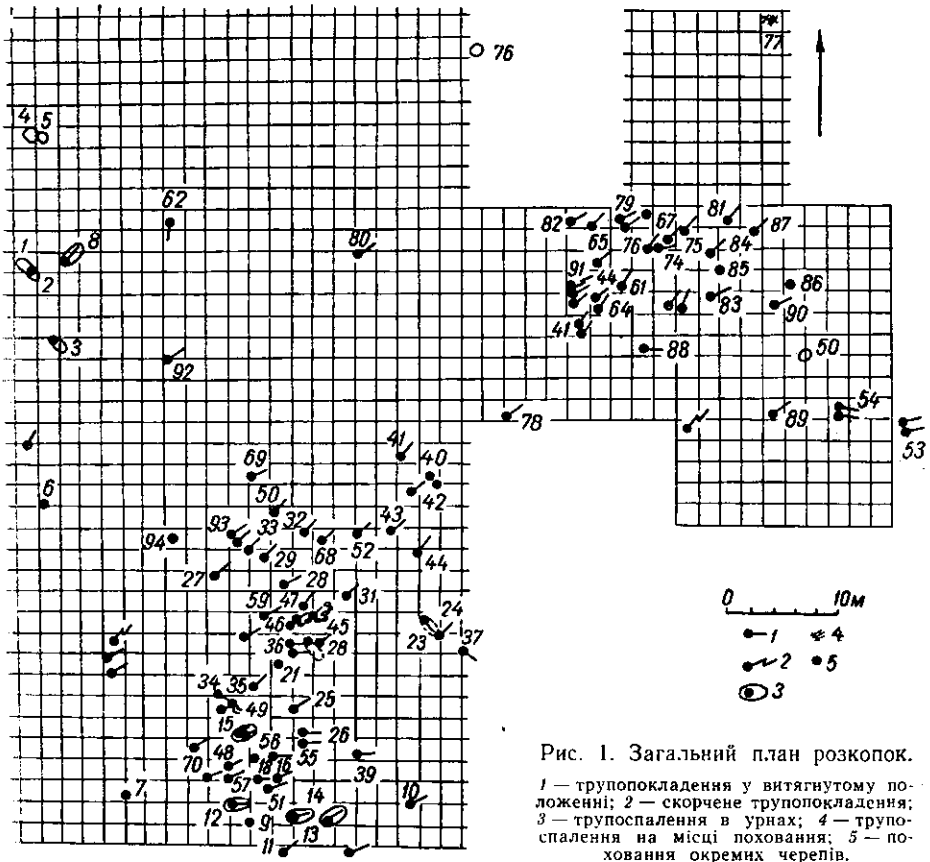

Рис. 1. Загальний план розкопок.

1 — трупопокладення у витягнутому положенні; 2 — скорчене трупопокладення; 3 — трупоспалення в урнах; 4 — трупоспалення на місці поховання; 5 — поховання окремих черепів.

ховання у витягнутому або скорченому положенні одного, двох або трьох небіжчиків, біля яких (найчастіше в ногах) покладено черепи і окремі, іноді обпалені кістки інших небіжчиків (рис. 2, поховання 91) або урну із спаленими рештками (рис. 2, поховання 79). Кістки і черепи часткових поховань розташовані безладно, без будь-якої чіткої орієнтації.

В похованні 36 переплітались кістки рук і ніг трьох небіжчиків. В парному похованні 49 кістяки лежали на спині, а їх нижні кінцівки були завернуті на тулуб так, що стопи знаходились біля голови (рис. 3). В такому ж положенні були ноги небіжчика з поховання 85, а під завернутими його ногами на грудях і на тазовій кістці лежали черепи і окремі кістки ще двох дорослих небіжчиків. Траплялись трупопокладення у витягнутому положенні із загнутою в напрямку до лівого стегна лівою ногою (поховання 91). Цікаво, що подібне положення кісток ніг зустрічалось і в могильнику біля с. Висоцьке (поховання 117)³.

Більшість виявлених трупопокладень були орієнтовані головами на південний захід (76 поховань). В деяких випадках трупопокладення

³ T. Sulimirski, *Kultura wysocka*, Kraków, 1931, стор. 49.

лежали на спеціально вимощених з плоского каміння площадках або були обкладені камінням (рис. 2, поховання 45, 38). У 12 поховань простежувалися контури могильних ям (рис. 4).

На жаль, через поганий стан збереженості могильника в більшості випадків не вдалося визначити стать похованих. З 81 труполокладення

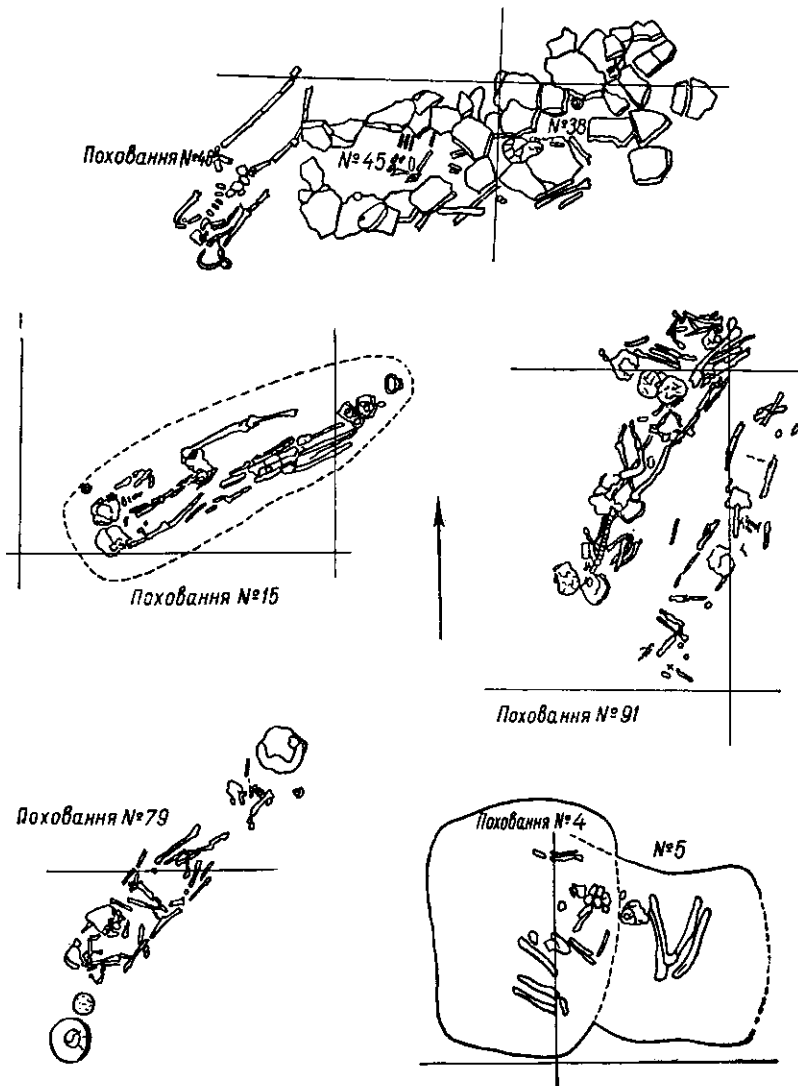

Рис. 2. Плани окремих поховань.

49 визначено лише як поховання дорослих людей, 3 — як поховання дитячі. Тільки у чотирьох випадках визначені поховання чоловіків і в трьох — жінок.

Менш поширеним обрядом поховання в Золочівському могильнику є трупоспалення. Кілька поховань в урнах виявлено в західній частині могильника, два — в складі групових поховань. В одному випадку (поховання 77) виявлено трупоспалення на місці поховання; покійника було спалено у витягнутому положенні. Відкрито також трупоспалення з цілим неперепаленим черепом (поховання 86). Залишки кісток були зсіпані в купку і зверху покладено цілий череп.

Згадаємо ще два окремих поховання черепів. В похованні 86 знай-

Рис. 3. Поховання № 49.

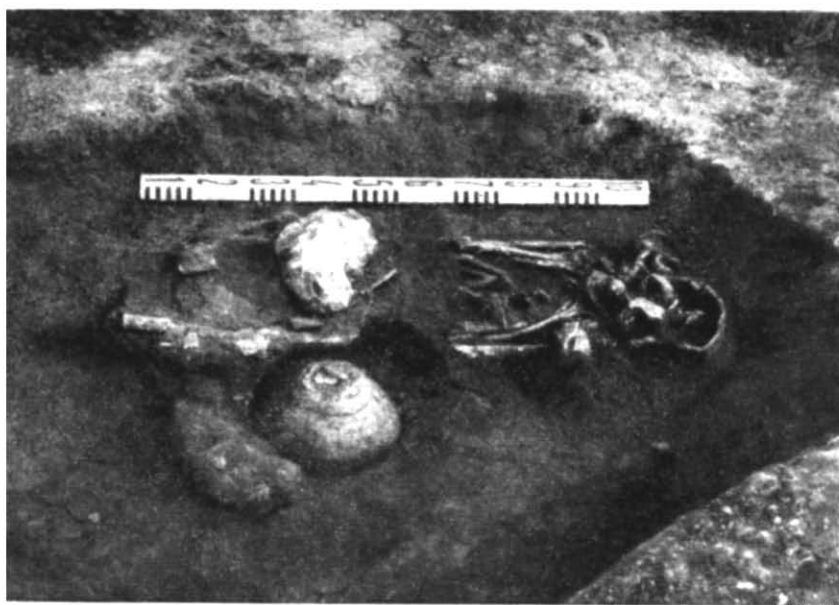

Рис. 4. Поховання № 16.

дено один череп, в похованні 40 — два разом. Цей обряд, відомий у ряді археологічних культур, зустрічається інколи і у висоцьких могильниках⁴.

Майже кожне поховання супроводжувалось поховальним інвентарем. Незважаючи на різні поховальні обряди, інвентар з поховань в основному однотипний. Відмінності, які спостерігалися, зводяться лише до кількості поставлених при похованнях посудин та інших предметів побуту, прикрас. Переважна більшість поховань мала багатий інвентар. В похованнях з трупокладеннями посуд, як правило, знаходився біля голови або біля ніг небіжчиків. Дуже часто посудини стояли одна в одній (рис. 5). В похованні 44 біля голови кістяка стояли дві посудини,

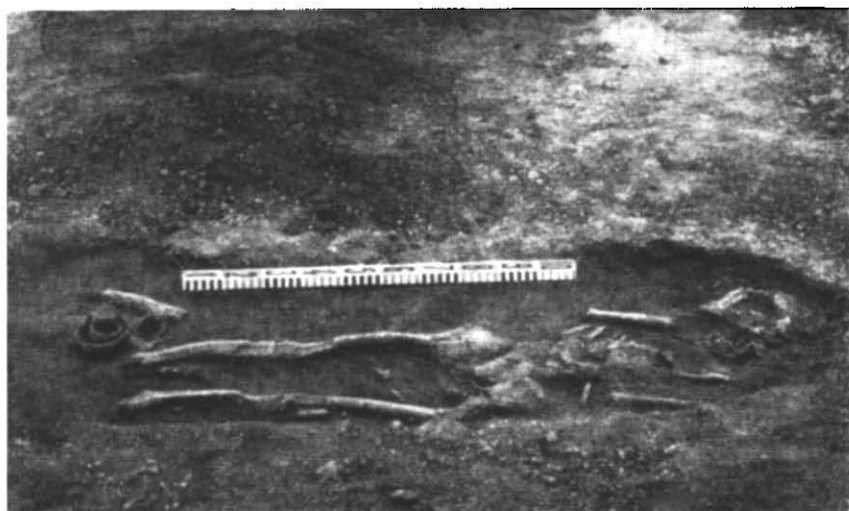

Рис. 5. Поховання № 29.

на дні яких збереглися рештки перепаленого проса. Знаряддя праці знаходились поруч з кістяками, прикраси — між кістками верхньої частини тулуба або біля голови.

Зібраний комплекс посуду в основному дуже типовий для висоцької культури. Це тюльпановидні горщики, широкі миски і значна кількість маленьких посудин, які в свою чергу можна поділити на чотири основні групи: мисочки, біконічні кубки, черпаки з вушками, мініатюрні тюльпановидні посудини.

Т. Сулімірський вважав, що поява в похованнях значної кількості маленьких, погано випалених посудинок — це ознака деградації висоцької кераміки на останньому етапі її розвитку⁵. Більш ймовірно, що мініатюрні посудинки — це ритуальні дублети, якими дедалі частіше підміняли під час похорону великий господарський посуд.

Склад глини всієї кераміки майже однаковий. В ній є домішки дрібного шамоту, рідко піску або трави і товчених черепашок. Випал слабкий. Тюльпановидні горщики мають струнку видовжену форму (рис. 6, 1—16). Поверхня горбкувата, ясно-коричневого або сіро-жовтого кольору. В переломі, як правило, спостерігаємо три кольори. Кілька посудин під вінцями орнаментовано рідко розставленими скрізними проколами (рис. 6, 5, 7). Інколи на горщиках є невеличкі круглі, плоско зрізані наліпи (рис. 6, 7). На поверхні горщика з поховання 77 (рис. 6, 1) є кілька заглиблених знаків. Тюльпановидні горщики трапляються у по-

⁴ В. И. Каньвек, вказ. праця, стор. 6.

⁵ T. Sulimirski, *Kultura...*, стор. 145.

хованнях самі або разом з мисками. Виділяється за формою банковидний горщик-урна (рис. 6, 6), що нагадує горщики з ранньоскіфських пам'яток Поділля⁶.

Маленькі тюльпановидні посудини мають більш заглажену поверхню, ніж великі горщики. Одні з них досить стрункі (рис. 6, 12, 16).

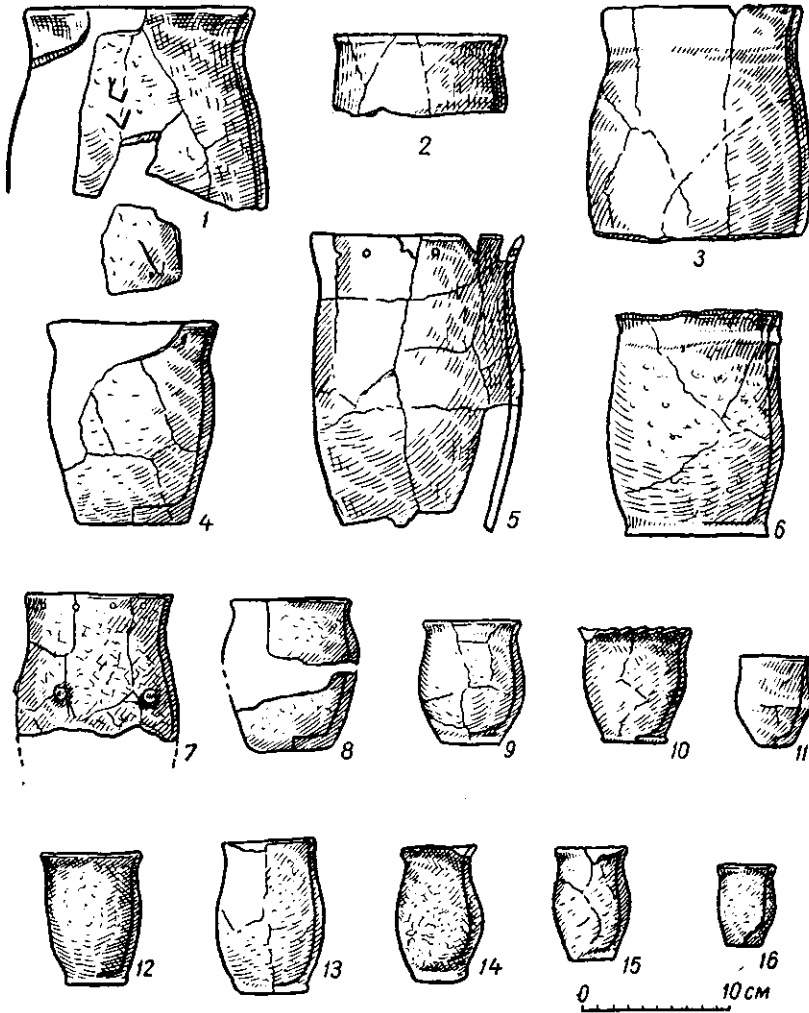

Рис. 6. Посуд з могильника.

інші більш широкі, з ширшим плоским дном (рис. 6, 8, 9). Вони не орнаментовані і лише вінця мають хвилястий край (рис. 6, 10).

Значну групу кераміки становлять глиняні миски різних розмірів і форм (рис. 7, 19). Серед більших екземплярів відрізняємо: 1) миски з плоским дном і нахиленими до середини вінцями (рис. 7, 1, 2, 5); 2) миски з рівними вінцями і закругленими стінками (рис. 7, 3, 4, 7); 3) миски з дещо відхиленими назовні вінцями і злегка профільованим дном (рис. 7, 9). Такі форми мисок були відомі і на інших висоцьких пам'ятках. Т. Сулімирський поділяє їх на хронологічні групи, пов'язуючи з лужицькою керамікою⁷.

В Золочеві миски різних форм були знайдені разом в одних і тих самих похованнях, і тому вони не піддаються хронологічному розчлену-

⁶ Т. Sulimirski, Scytowie na zachodniem Podolu, Lwów, 1936, табл. XII, 9, 10.

⁷ Т. Sulimirski, Kultura..., стор. 124.

ванню. Наприклад, в похованні 79 миска з відхиленими назовні вінцями накривала миску-урну з рівними вінцями. Поруч стояла миска, що належить до третьої групи.

Це ж саме можна сказати і про мініатюрні мисочки (рис. 8, 1—15), хоч вони мають ще більш різноманітні форми: півкулясті (рис. 8, 6, 7)

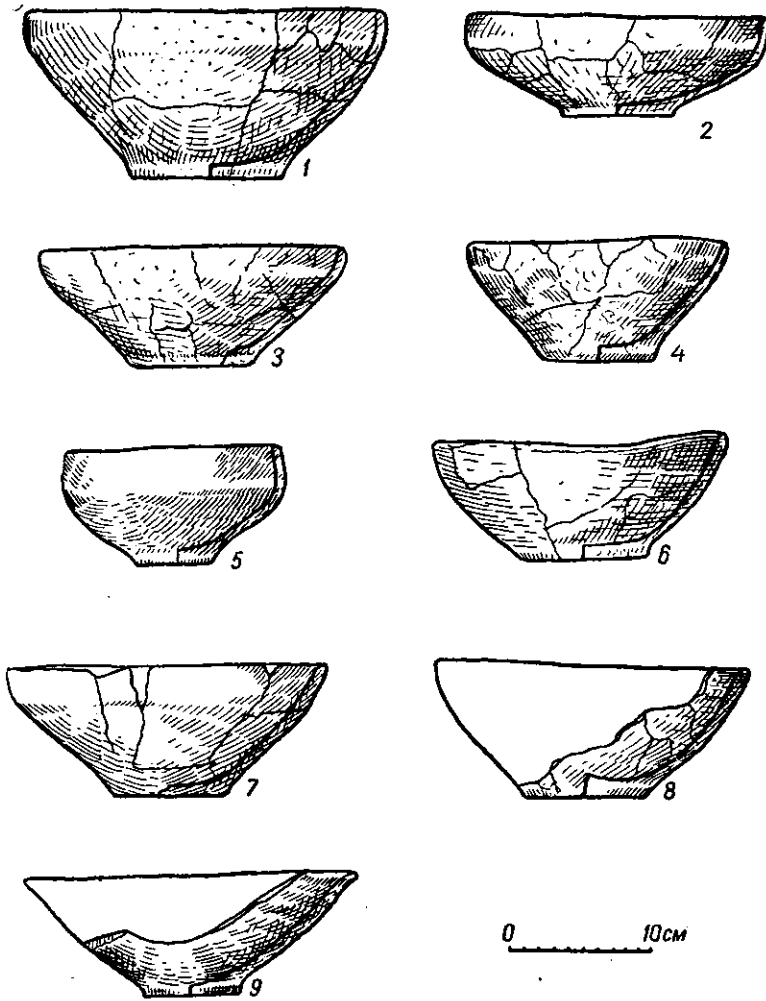

Рис. 7. Миски з могильника.

з увігнутим дном (рис. 8, 3, 4), з рівним дном і закругленими стінками (рис. 8, 1, 2), півкулясті із злегка відігнутими назовні вінцями (рис. 8, 5, 9, 10), з відхиленими вінцями і рівним дном (рис. 8, 14) і, нарешті, видовжену, неглибоку, багатокутну в плані мисочку, аналогії якій ми не знаємо. Майже всі миски мають гладку поверхню сірого кольору різних відтінків. Миски з поховання 79 (рис. 7, 6, 9) з внутрішнього боку залощені. Цікаво, що в Золочівському могильнику не знайдено жодної миски з отвором у дні, хоч цей тип дуже поширений в інших висоцьких пам'ятках.

Одним з основних типів кераміки, виявленої в могильнику, є біконічні кубки, які найчастіше різняться між собою за профілем: одні мають досить гострі переломи (рис. 9, 8—10), інші — більш-менш плавні (рис. 9, 2—5). Деякі кубки мають шорстку поверхню із слідами вивітрювання (рис. 9, 1, 4, 11, 13). В глині, з якої вони виготовлені, трап-

ляються домішки трави і товчених черепашок. Біконічні посудини, відомі з інших висоцьких пам'яток, часто орнаментовані різноманітними геометричними композиціями, що їх дослідники вважають за схематичне зображення рослин чи тварин. В Золочівському могильнику орнаментованої кераміки дуже мало. Серед біконічних кубків орнаментовані

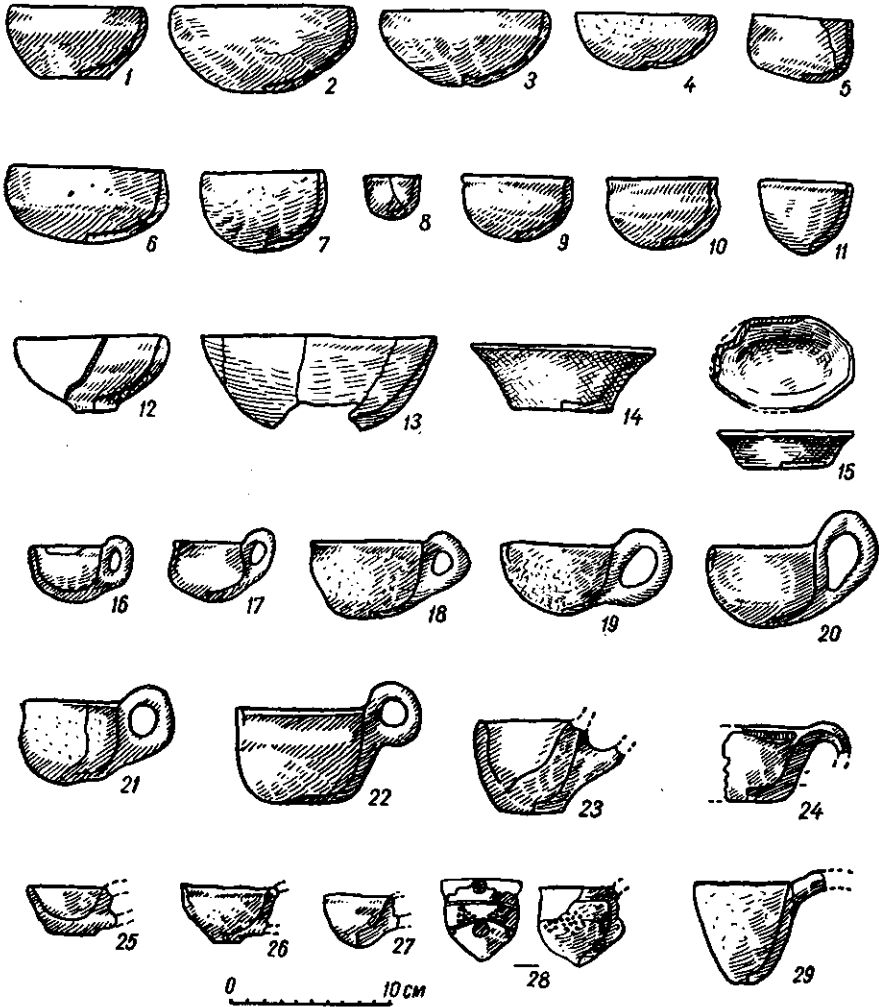

Рис. 8. Посуд з могильника.

лише два. Нанесений на них заглиблений орнамент має вигляд горизонтальних, косих, вертикальних штрихів, а також ямок, що періодично повторюються в певному порядку (рис. 9, 8, 9). На одному з цих кубків (рис. 9, 9) в заглибленнях збереглися сліди білої фарби.

Наступну групу в керамічному комплексі становлять черпаки з вушками (рис. 8, 16—29). Вони невеликі, переважно півкулястої форми, з товстими, круглими в перерізі вушками (рис. 8, 16—20). Кілька з них виготовлені більш старанно, мають більш заглажену поверхню, тонші вушка і рівне дно (рис. 8, 22, 26). Знайдено також кілька черпаків з яйцевидним дном (рис. 8, 27—29). Один з них прикрашений ямками, які біля вушка утворюють два трикутники, розміщені між двома горизонтальними паралельними хвилястими лініями (рис. 8, 28).

Серед цього типу кераміки є кілька посудинок з лійчастою формою вінець (рис. 8, 17—21).

Посудинка з поховання 84 (рис. 9, 19), що орнаментована на шийці горизонтальними лініями і групою вертикальних штрихів, за формою і орнаментом має близькі аналогії серед посуду з комаровських пам'яток, зокрема з курганів в сс. Серники⁸, Романівка⁹, Букина¹⁰ та ін. З ритуальних керамічних виробів слід згадати виявлені при похованні

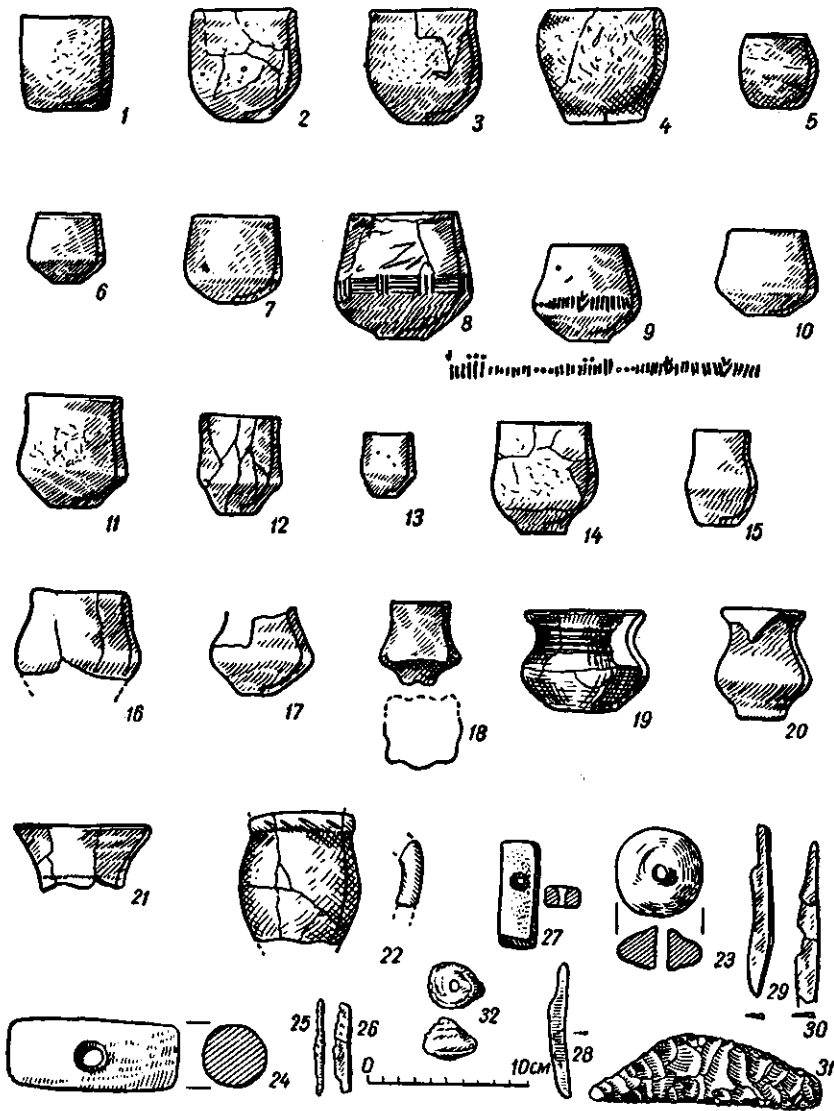

Рис. 9. Речовий матеріал з могильника.
1 — 22 — кераміка; 23 — 31 — знаряддя праці; 32 — «хлібець».

ванні і фігурку птаха і глиняний хлібець. На жаль, дуже погано випалена фігурка майже розсипалася і не піддається реконструкції. За фрагментами, що збереглися (ніжка-стовпчик і уламок бочка), можна

⁸ З розкопок Т. Сулімирського 1935 р., зберігається у Львівському історичному музеї, інвентарний № А-6528.

⁹ Там же, інвентарний № А-3201.

¹⁰ З розкопок Я. Брика 1931 р., зберігається в Краківському археологічному музеї Польської Академії наук.

встановити, що вона цілком подібна до фігурки, знайденої у висоцькому могильнику в с. Ясеніві ¹¹ недалеко від Золочева.

Незначну групу знахідок становлять знаряддя виробництва. Це — крем'яний, відшліфований з робочого краю вкладиш до серпа (рис. 9, 31), круглий в перерізі кам'яний молоток з просвердленим в центрі отвором (рис. 9, 24), брусок з шліфованим нижнім краєм і просвердленим отвором — рідкісна для висоцьких пам'яток знахідка (рис. 9, 27), глиняне пряслице (рис. 9, 23) і, що найважливіше, чотири досить майстерно виготовлених залізних ножі (рис. 9, 26, 28, 29, 30).

Зброя представлена чотирма крем'яними та двома кістяними вістрями стріл (рис. 10, 17—22). Всі вони були знайдені при похованні 9

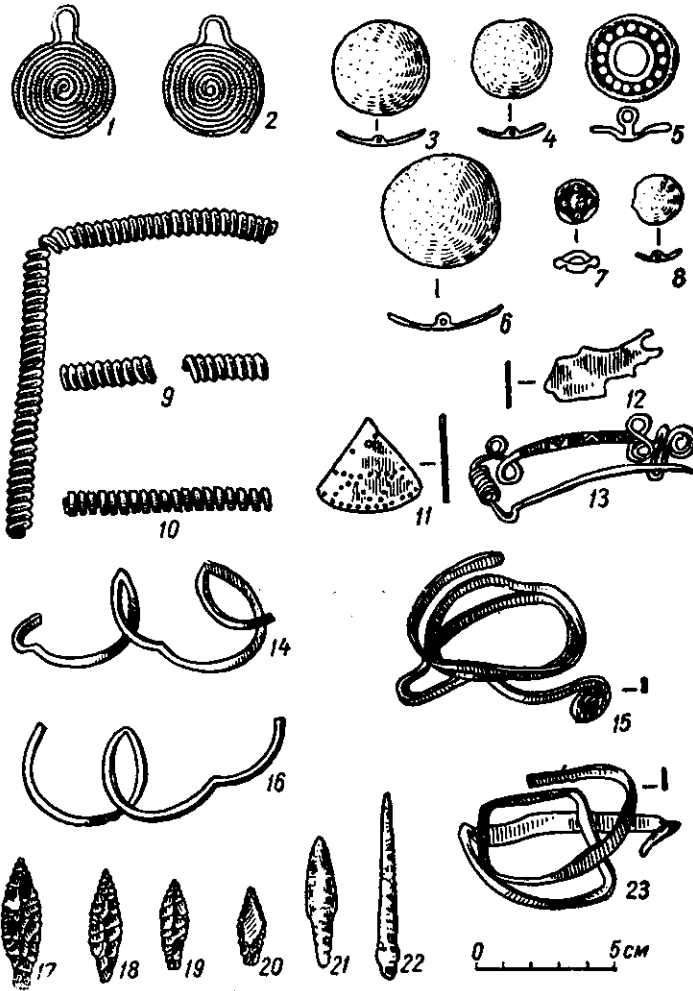

Рис. 10. Речовий матеріал з могильника.
1—16, 23 — прикраси; 17—22 — наконечники стріл.

біля ніг кістяка. Три крем'яних вістря (листовидної форми) мають досить слабо виражений черешок. Одне з кістяних вістрів листовидної форми, інше — видовжене, кругле в перерізі, трохи потовщене знизу. Обидва мають черешок.

Кістяні вістря стріл маловідомі в висоцьких пам'ятках; частіше

¹¹ Т. Sulimirski, Kultura..., табл. XXI, 26, 28.

вони зустрічаються в пам'ятках ранньоскіфського часу. Зокрема, вістря, дещо схожі на перше з описаних кістяних вістрів, трапляються на чорноліських городищах¹². Видовжені конічні вістря стріл відомі також з пам'яток лужицької культури на території Польщі¹³.

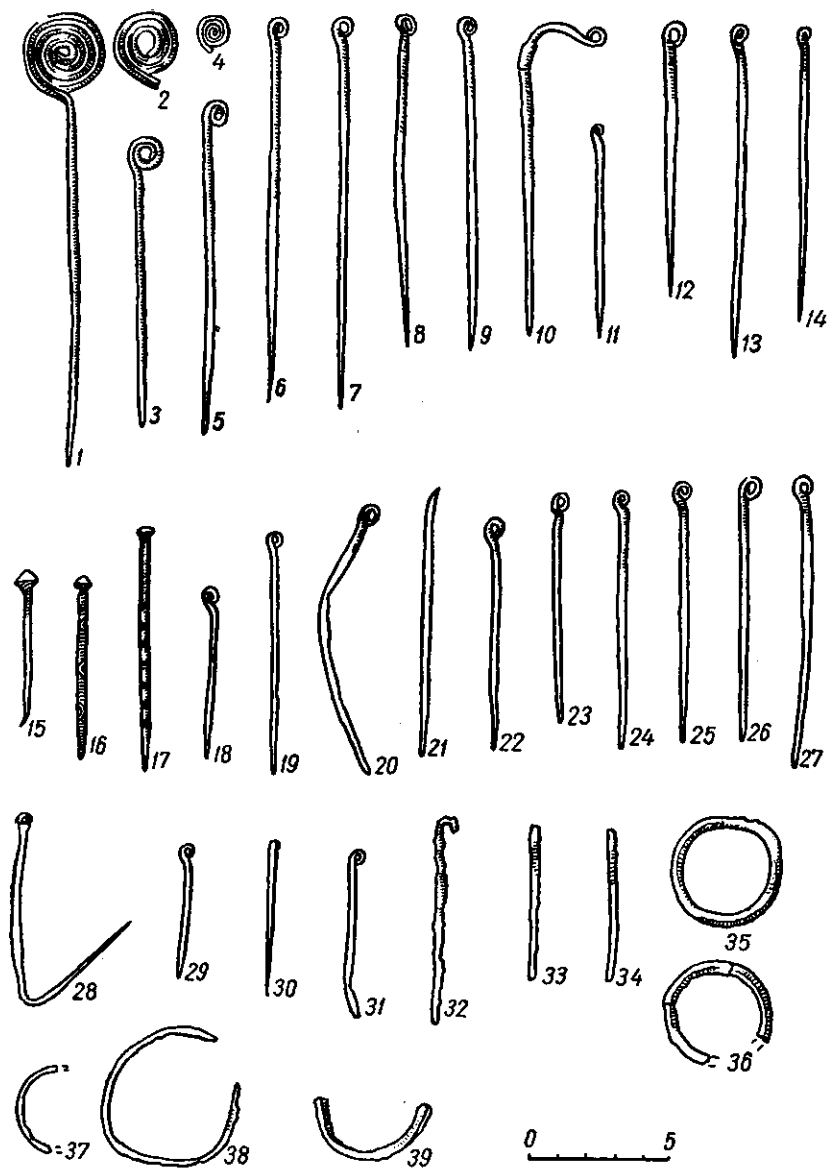

Рис. 11. Речовий матеріал з могильника.

1—29 — бронзові шпильки; 30—34 — залізні шпильки; 35—39 — залізні кільця.

В похованнях виявлено чимало металевих прикрас, серед яких найбільш численними є бронзові шпильки (рис. 11). Шпильки з голівкою у вигляді масивної спіралі відомі в пам'ятках висоцької і лужицької

¹² А. И. Тереножкин, Предскифский период на Днепровском правобережье, К., 1961, рис. 66, 18, стор. 95.

¹³ J. Kostrzewski, Przyczynki do znajomosci przedhistorycznych narzędzi rogowych i drewnianych, Przegląd archeologiczny, t. V, Poznań, 1933—1936, стор. 73—82.

культур¹⁴; рідше вони зустрічаються в скіфських пам'ятках Західного Поділля¹⁵. Як і в інших культурах ранньозалізного часу, найчастіше трапляються шпильки з вушком у верхній частині (рис. 11, 8—14, 18—32), інколи з розклепанним верхнім кінцем дроту. Кілька шпильок мають конічну головку і орнаментований стержень (рис. 11, 16, 17). Шпильки

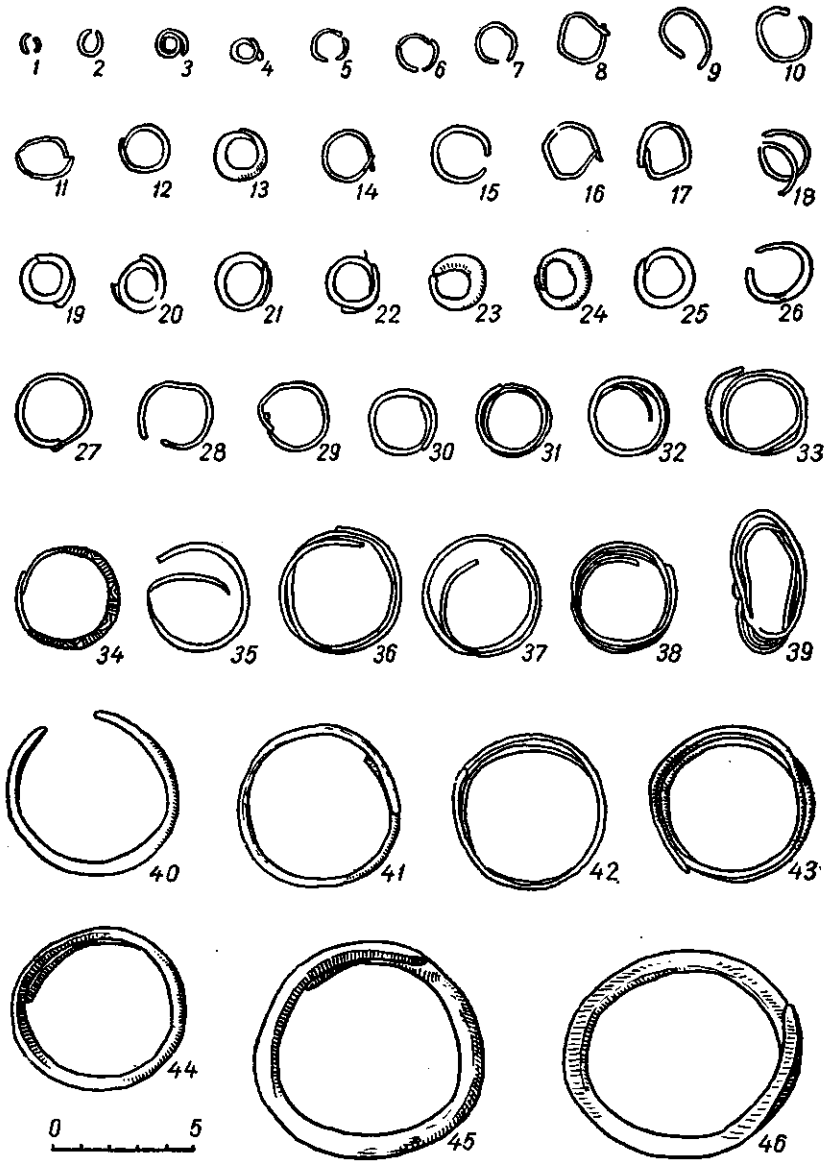

Рис. 12. Бронзові кільця з могильника.

з такими головками більш характерні для скіфських пам'яток. Наприклад, шпилька з поховання 52 (рис. 11, 17) із злегка звуженим вгорі стержнем аналогічна за формою до шпильки, знайденої у с. Сухостав,

¹⁴ W. Antoniewicz, *Archeologia Polsci*, Warszawa, 1928, табл. XXV, 34.

¹⁵ А. И. Мелюкова, *Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднепровья*, МИА, № 64, М., 1958, рис. 8, 11.

Тернопільської області¹⁶. Разом з бронзовими знайдено залізні шпильки, але в меншій кількості (рис. 11, 30—34).

Менш численну групу знахідок становлять бронзові і залізні кільця різних розмірів (рис. 12, 1—33). Вони виготовлені з круглого чи плоского дроту і складаються з одного або більше витків. З менших кілець деякі були знайдені біля голови небіжчиків і, очевидно, служили сережками. Інші, знайдені поблизу рук, можливо були перснями. Однак за зовнішнім виглядом сережки і персні розрізнити важко. Щодо кілець більших діаметрів (3—7 см; рис. 12, 34—46), то Т. Сулімірський вважав, що менші з них вживалися для скріплення зачіски, а більші були браслетами. Два великих браслети з масивного, злегка сплюсненого дроту були знайдені на гомілкових кістках в дитячому похованні (рис. 12, 45, 46).

Цікавою знахідкою є дві підвіски, виготовлені з закрученого спіраллю бронзового дроту (рис. 10, 1, 2). Аналогічна підвіска відома серед матеріалів з с. Ясенова¹⁷, однак підвіски із Золочева зроблені з більш тонкого дроту і мають більшу кількість витків. Ще одна підвіска, знайдена в похованні 52, виготовлена з тонкої бронзової бляшки трикутної форми і прикрашена дірочками (рис. 10, 11).

До прикрас відносяться також випуклі, круглої форми бронзові щитки з вушками на внутрішньому боці — типові і досить часті знахідки у висоцьких та інших пам'ятках раннього залізного віку. Крім бляшок на могильнику знайдено ще два гарно орнаментованих бронзових гудзика (рис. 10, 7, 5). На зовнішньому боці меншого з них є рельєфний орнамент у вигляді квадрата з вписаним в нього колом. По кутах квадрата є чотири наскрізні отвори. Аналогічної форми гудзика відомі з пам'яток гальштатської культури на території Угорщини і Південної Австрії¹⁸. Їх вважають оздобою одягу і кінської збруї. Більший гудзик має в центрі опукле коло, оточене 16 малими випуклинами. В могилі 52 знайдено фрагменти бронзових спіральних пронизок. Одна з них виготовлена з трикутного в перерізі дроту, друга — з плоского.

Знахідкою, унікальною для висоцьких комплексів, треба вважати бронзову фібулу (рис. 10, 13). Вона одночленна, на обох кінцях спинки має вісімкоподібні петельки. Спинка її прикрашена геометричним орнаментом. Аналогічна за формою фібула була знайдена в Подолі біля Брно (Чехословаччина). Як вказує професор Ян Філіп, такі фібули виступають в гальштатських могильниках, головним чином, періоду В і на початку періоду С. Не виключено, що в Прикарпатті вони могли з'явитися дещо пізніше¹⁹. Фібула була знайдена в груповому похованні 91 біля лівого боку стегна кістяка, що лежав на східному краю поховання. Крім фібули, з цього поховання маємо ще дві бронзові шпильки, а також уламки тюльпановидної посудини.

Таким чином, досліджуваний могильник у м. Золочеві, незважаючи на невеликий обсяг розкопок, дав досить багато нового цікавого матеріалу. В основному подібний до раніше розкопаних висоцьких могильників, він має і свої особливості. Це різноманітність поховальних обрядів, в тому числі в межах однієї могили, а також наявність досить великої кількості (порівняно з іншими могильниками) залізних виробів.

¹⁶ І. К. Свешніков, Поселення ранньоскіфського часу біля с. Сухостав, Тернопільської обл., Археологія, т. XI, К., 1957, табл. 1, 9, стор. 112.

¹⁷ Т. Sulimirski, Kultura..., табл. XXIV, 8.

¹⁸ K. Willvonseder, Ein Depotfund aus Stillfried a. March (Niederösterreich), Wiener prähistorische Zeitschrift, Wien, 1932, рис. 2, 34.

¹⁹ Автор висловлює подяку професору Я. Філіпу за допомогу в ідентифікації цього типу фібул.

Більш широкі аналогії для кераміки з Золочівського могильника ведуть нас не лише на захід, а й на південь і схід. Безперечні зв'язки з лужицькою керамікою (форми мисок, біконічні посудини) не можуть заперечити зв'язків з керамікою пам'яток ранньоскіфського часу на всій Правобережній Україні (тюльпановидна форма горщиків, прикрашування посуду дірочками, гострі краї вінець тощо). Звичайно, для остаточного розв'язання проблеми хронологічних, територіальних і, нарешті, генетичних взаємин між племенами згаданих культур ще немає достатніх матеріалів, які охоплювали б весь комплекс матеріальної культури висоцького населення (зокрема, зовсім не досліджені висоцькі поселення). Проте вже тепер слід підкреслити, що не можна брати до уваги лише одні аналогії і замовчувати інші, як це спостерігається в більшості праць з питань висоцької культури.

Перелічені вище знаряддя виробництва дають деякі дані для характеристики господарства висоцького населення. Зокрема, про землеробство свідчать такі знахідки, як вкладиш до серпа і залишки на дні посуду перепаленого проса.

Значна площа могильника, а також знахідки, які піддаються хронологічному розчленуванню, дають право припустити, що досліджуваний могильник існував протягом досить тривалого відрізка часу. Зібрані у могильнику датуючі матеріали: шпильки раніших і пізніших форм, кераміка, а головне — виявлена вперше на висоцькій пам'ятці фібула² дають змогу вперше більш-менш точно (порівняно з раніше відомими висоцькими пам'ятками) датувати могильник VIII—VII ст. до н. е.

Л. И. КРУШЕЛЬНИЦКАЯ

МОГИЛЬНИК ВЫСОЦКОЙ КУЛЬТУРЫ В г. ЗОЛОЧЕВЕ

Резюме

Могильник висоцької культури близ г. Золочева, Львовской области, исследовался сотрудниками отдела археологии Института общественных наук (Львов) в 1962 г.

Было вскрыто 94 погребения (одиночные, парные и групповые) с разными похоронными обрядами: труположения (вытянутые и скорченные костяки), трупосожжения (в урнах и без урн), погребения отдельных черепов.

При погребениях найден богатый инвентарь.

Собранный на могильнике керамический материал типичен для висоцькой культуры; это тюльпановидные горшки, миски, биконические кубки, черпаки с ушками, миниатюрные сосудики.

Орудий труда найдено немного: кремневый вкладыш серпа, каменный молоток, глиняное пряслице, железные ножи. Оружие представлено четырьмя кремневыми и двумя костяными наконечниками стрел. Среди металлических украшений преобладают бронзовые булавки, бронзовые и железные кольца; найдены также бронзовые подвески, пуговицы и фибула.

Весь комплекс находок Золочевского могильника, особенно металлические изделия, позволяют датировать памятник VIII—VII вв. до н. э.